

Hollanda'da Yaşayan Türk Kökenli Müslüman Ailelerde Çocukların Dine İlişkin Soruları ve Ebeveyn Yanıtlarının İncelenmesi¹

An Investigation of Children's Religious Questions and Parental Responses in Muslim Families of Turkish Origin Living in the Netherlands

Dilek GÜRBÜZ YİĞİT², Osman YILMAZ³

Geliş Tarihi (Received): 03.06.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 26.09.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: Bu araştırmanın problemi, Hollanda'da yaşayan Türk kökenli Müslüman ailelerde, çocukların dine ilişkin sorularının hangi konulara odaklandığı ve ebeveynlerin bu sorulara nasıl yanıt verdikleridir. Bu problemten hareketle araştırmanın amacı, çocukların din ile ilgili sorularını, ebeveynlerin bu soruları yanıtlama biçimlerini ve yanıtlarken yararlandıkları kaynakları incelemektir. Çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenoloji (olgubilim) deseninde tasarlanmıştır. Çalışma grubunu, erken çocukluk döneminde çocuğa sahip olan ve Hollanda'da yaşayan Türk kökenli 16 ebeveyn oluşturmaktadır. Katılımcılar ölçüt örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmış ve içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Analiz sonucunda bulgular üç tema altında sınıflandırılmıştır: "Çocukların Soruları", "Ebeveynlerin Yanıtları" ve "Ebeveynlerin Faydalandığı Kaynaklar." Elde edilen bulgular, çocukların dinî konulara yönelik doğal bir merak taşıdıklarını, bu merakın büyük ölçüde çevresel gözlemlerden beslendiğini ortaya koymuştur. Çocukların yaşadığı çokkültürlü ortamın bu soruların şekillenmesinde etkili olduğu görülmüştür. Ebeveynler ise bu soruları çoğunlukla bilinçli bir şekilde yanıtlamakta, çocukların merakını teşvik etmekte ve ihtiyaç duyduklarında farklı kaynaklardan destek almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dinî Gelişim, Ailede Din Eğitimi, Erken Çocukluk Dönemi, Çocukların Dinî Soruları.

&

Abstract: The problem addressed in this study is what topics children's questions about religion focus on in Turkish Muslim families living in the Netherlands and how parents respond to these questions. Based on this problem, the aim of the study is to examine children's questions about religion, the ways in which parents respond to these questions, and the sources they use when responding. The study was designed using the phenomenology (phenomenology) pattern from qualitative research approaches. The study group consisted of 16 parents of Turkish origin living in the Netherlands who had children in early childhood. Participants were selected using criterion sampling. The research data were collected through semi-structured interviews and analyzed using content analysis techniques. The findings were classified under three themes: "Children's Questions," "Parents' Responses," and "Resources Used by Parents." The findings revealed that children have a natural curiosity about religious issues, which is largely fueled by environmental observations. It was observed that the multicultural environment in which children live plays a role in shaping these questions. Parents, on the other hand, mostly answer these questions consciously, encourage children's curiosity, and seek support from different sources when needed.

Keywords: Religious Education, Religious Development, Religious Education in the Family, Early Childhood, Religious Questions of Children.

Atıf/Cite as: Gürbüz Yiğit, Dilek – Yılmaz, Osman. "Hollanda'da Yaşayan Türk Kökenli Müslüman Ailelerde Çocukların Dine İlişkin Soruları ve Ebeveyn Yanıtlarının İncelenmesi". *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 693-714. doi: 10.33931/dergiabant.1713495

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Bu makale, 22-23 Mayıs 2025 tarihlerinde Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası Çağdaş Dini Meseleler Sempozyumu Erken Çocukluk Dönemi (0-8 Yaş) Din ve Değerler Eğitimi: Problemler ve Çözüm Yolları Sempozyumu'nda "Hollanda'da Yaşayan Müslüman-Türk Ailelerde Erken Çocukluk Dönemi Çocuklarının Dine İlişkin Soruları ve Ebeveyn Yanıtlarının İncelenmesi" başlığıyla sunulan özet bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Doktora Öğrencisi, Dilek Gürbüz Yiğit, İnönü Üniversitesi, dilekgbz4@gmail.com.

³ Dr., Osman Yılmaz, Diyanet İşleri Başkanlığı, osmanyilmz0657@gmail.com.

1. Giriş

İnsan, yaşadığı âlemi anlama ihtiyacından dolayı hayatta karşılaştığı her şeye bir yorum ve açıklama getirmeye çalışmaktadır. İnsanın bu entelektüel merakını tatmin etme çabası, yaşamın her alanını kapsamaktadır. Din de insanın merak ettiği sorgulama alanlarından biridir.⁴ Yapılan araştırmalar insanın özünde sahip olduğu dini bir eğilimle dünyaya geldiğini ortaya koymuştur.⁵ Dinî ilgi, istek ve arayışları yöneten kaynak, bu fitrî kapasitedir.⁶ İnsanın sahip olduğu dinî eğilim, içinde bulunduğu gelişim dönemine ve bireysel durumuna göre farklı şekillerde kendini göstermekte ve farklı derecelerde ortaya çıkmaktadır. Dinî hayatın gelişmesinde, söz konusu dinî ilgi ve eğilimin önemi büyüktür.⁷

Çocuklar dinî inanca karşı canlı bir ilgiye sahiptir. Araştırmalara göre çocuklarda başta Allah olmak üzere inancın diğer esaslarına ve dinî konulara karşı bir merak söz konusudur. Çocuk, başlangıçta henüz dinî kavramları anlayamasa bile, dua ve ibadetleri merak etmektedir.⁸ Çocuklarda her gelişim döneminin kendine özgü özellikleri bulunmakta, dinî ilgi ve ihtiyaçlar bu gelişim özelliklerine göre farklılaşmaktadır. Çocuğun dinî kavramlarla karşılaşması erken yaşlarda başlamakta ve 3-4 yaşlarından itibaren çocuk, karşılaştığı dinî kavramlarla zihinsel bir temas kurmaktadır.⁹ Bu karşılaşma ve zihinsel temas, çocukların dine olan ilgisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.¹⁰ Özellikle 4 yaş, çocuğun dine ilgisinin ‘altın yaşı’ olarak görülmektedir.¹¹ 5-6 yaşlarına doğru ise, hayal gücünün gelişmesiyle birlikte, dinî masal ve hikâyelerin çocuğun ilgisini çektiği görülür. Bu masal ve hikâyelerde geçen kavram ve olayları, çocuk zihninde canlandırır. Bu yaşlarda çocuk, dil gelişimine bağlı olarak dinî kavram ve ifadeleri kullanmaya isteklidir ve bunları anlamaya çalışır. 6-7 yaşlarından itibaren olaylar arasındaki nedensel ilişkileri anlama ve görünen durumların arkasındaki nedenleri kavrama kazanımına bağlı olarak, dinî kavramlar üzerine sorgulamasını yoğunlaştırır. Bu süreç 10-12 yaşlarına kadar güçlenerek devam eder.¹²

Erken çocukluk döneminin en belirgin özelliklerinden biri meraktır. Çocuklar bu dönemde meraklarını gidermek için sürekli olarak çevrelerini araştırıp incelemektedir.¹³ Çevresinde gerçekleşen olayları anlamaya çalışan çocuk, sorgulayıcı bir tavırla çevresinde şahit olduğu dini konu, kavram ve davranışları öğrenmek istemektedir. Çocuğun bu merakı, onu bu konularla ilgili sorular sormaya yöneltmektedir.¹⁴ Çocuk kendisi için sırlarla örtülü olan Allah, melek, peygamber, cennet ve cehennem gibi kavramları anlamaya yönelik yoklayıcı sorularla bu sır perdesini kaldırmak istemektedir.¹⁵ 3-4 yaşlarında bu kavramları öğrenmeye çalışan çocuk, 5-6 yaşlarına doğru, düşüncenin ve hayal gücünün gelişmeye başlaması ile birlikte Allah’ın varlığı, ibadetler, cennet, cehennem, melek, cin, şeytan, doğum ve ölüm gibi kavram ve konularla ilgili sorular sorarak bunlara tatmin edici cevap beklemektedir.¹⁶ 6-7 yaşlarından sonra ise, olayların ve görünüşlerin arkasında yatan gerçeği araştırma eğilimi ile, Allah’ı bilmek ve anlamak istemekte; her şeyin kaynağı, ilk insanın yaratılışı, yeryüzünün yaratılışı gibi daha derin sorgulamalar yapmaktadır.¹⁷

⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 115.

⁵ Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaşı (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1958); Harold W. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 175-185; Hökelekli, *Din Psikolojisi*; Antoine Vergote, “Çocuklukta Din”, çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 315-329.

⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 124.

⁷ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2012), 57.

⁸ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2021); Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*.

⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 256; Mualla Selçuk, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (1990), 112.

¹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 256; Elizabeth B. Hurlock, *Child Development* (New York: McGraw-Hill, 1978), 518.

¹¹ Ernest Harms, “The Development of Religious Experience in Children”, *American Journal of Sociology* 50 (1944), 112-122.

¹² Hayati Hökelekli, *Din psikolojisine giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2010), 106-107.

¹³ Neriman Aral vd., *Çocuk Gelişimi* (Ankara: Yapa Yayınları, 2000).

¹⁴ Hurlock, *Child Development*, 518; Cemil Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 6; Oruç, *Okul Öncesi Dönemde*; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*.

¹⁵ Selçuk, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”, 112.

¹⁶ Z. Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2014); Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 256.

¹⁷ Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*.

Çocukların bu soruları karşısında, yetişkinlere önemli görevler düşmektedir.¹⁸ Bu sorular, onların zaman geçirmek veya yetişkinlerin dikkatini çekmek için kullandıkları önemsiz araçlar olarak değil, anlam dünyalarında önemli bir yeri olan meraklarının, ilgilerinin ve bilmek istediklerinin bir işareti olarak düşünülmelidir.¹⁹ Çünkü soru sormak çocuklar için bilgi edinmenin önemli bir yoludur.²⁰ Bu sorular, çocuğun öğrenmeye en açık olduğu dönemi kapsamaktadır. Yetişkinlerin bu sorular karşısındaki yaklaşımı ve verdikleri yanıtlar, çocuğun dini gelişimi açısından önemlidir.

Din eğitiminde temel ilkelerden biri, çocuğun doğru bir dinî tutum ve davranışa sahip olmasını sağlamaktır. Bu dinî tutum ve davranışın oluşmasında, çocuğun dine yönelik sorduğu sorular önemli birer eğitim aracı olarak kullanılabilir.²¹ İlgi, merak ve istek, konuların öğrenilmesinde önemli bir motivasyon kaynağıdır. İlgi çekici bulunan ve merak edilen konular daha hızlı öğrenilir. Nitekim ilgi ve merakın öğrenmeyi içsel olarak güdüleyen başlıca faktörlerden biri olduğu bilinmektedir.²² Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi dinî gelişimde de çocukların ilgi ve merakı esastır. Özellikle erken çocukluk dönemi bu açıdan kritik bir öneme sahiptir.²³ Bu yaşların önemi ise, ileride elde edilecek dini anlayışa bir hazırlık dönemi olmasından kaynaklanmaktadır.²⁴

Çocukların ilgi ve ihtiyaçları, çocuğun içinde bulunduğu gelişim döneminde kullanılacak pedagojik yaklaşımları ve yöntemleri belirlemede önemli bir faktördür.²⁵ Çocuklarda çeşitli konularda kendiliğinden ortaya çıkan dinî sorular ve bunlara verilecek uygun cevaplar, bu döneme özgü din öğretiminin temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde gelişim özellikleri dikkate alındığında, çocuğun sorularını merkeze alan ve merakından hareket eden dolaylı bir din eğitimi anlayışının uygun olduğu söylenebilir.²⁶ Bu durum çocukların dine yönelik sorularının din eğitimi açısından önemli bir fırsat olduğunu göstermektedir.

Diğer gelişim alanlarında olduğu gibi, dinî gelişimde de çocuğun dinî eğilimi ile çevresinin karşılıklı etkileşimi başlıca etkidir.²⁷ Bu açıdan çocuğun dinî tavrının oluşmasında en büyük paylardan biri, ilk başvuru kaynağı olarak aileye düşmektedir. Çocuğun doğuştan getirdiği dinî eğilim, içinde yetiştiği aile ortamında ortaya çıkma ve gelişme fırsatı bulmaktadır.²⁸ Anne babanın çocuğun inanca karşı olan canlı merakını sağlıklı ve dengeli bir şekilde doyurması önemlidir.²⁹ Çocuğun sorduğu dinî sorulara anne baba tarafından verilen doyurucu cevaplar onun dini uyanışına etki eder.³⁰ Ayrıca, çocuğun bu sorulara tatmin edici cevaplar almasının diğer gelişim alanlarına da olumlu katkı sağlaması mümkündür.³¹

Bir toplumda çoğulluk; farklı değer, kural, dünya görüşü ve inançların çokluğu durumunu ifade etmektedir.³² Hollanda toplumunun yaklaşık yarısı kendini herhangi bir din veya inançla tanımlarken bu

¹⁸ Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 6.

¹⁹ Susan Engel, “Children’s Need to Know: Curiosity in Schools”, *Harvard Educational Review* 81/4 (2011), 625-645; Wynne Harlen, *The Teaching of Science in Primary Schools* (London: David Fulton Publisher, 1996).

²⁰ Deborah G. Kemler-Nelson vd., “When children ask, ‘What is it?’ what do they want to know about artifacts?”, *Psychological Science* 15 (2004), 384-389.

²¹ Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 94-95.

²² Sırrı Akbaba, “Eğitimde Motivasyon”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 343-361; Shirlene Wade - Celeste Kidd, “The Role of Prior Knowledge and Curiosity in Learning”, *Psychonomic Bulletin & Review* 26/4 (2019), 1377-1387.

²³ Mustafa Köylü - Cemil Oruç, *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017), 51-52.

²⁴ Selçuk, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”, 111.

²⁵ Köylü - Oruç, *Çocukluk Dönemi*, 50.

²⁶ Ronald Goldman, *Readiness for Religion- A Basis For Developmental Religious Education* (New York: The Seabury Press, 1965), 94; Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 7.

²⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*.

²⁸ Vergote, “Çocuklukta Din”.

²⁹ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*, 53.

³⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 258.

³¹ Oruç, *Okul Öncesi Dönemde*, 161.

³² Hans-Georg Ziebertz, “Religious Education in a Multicultural Society”, *International Journal of Education and Religion* 1/1 (24 Temmuz 2000), 179.

grubun çoğunluğu Katolik, Protestan ve Müslümanlardan oluşmaktadır.³³ Bu dinî çoğulluk durumu, çocuğun günlük yaşamında farklı inanç mensuplarıyla daha sık karşılaşmasına neden olmaktadır. Çocuk, çevresinde gözlemlediği dinî inanç ve pratikleri değerlendirirken çokkültürlü ve çok dinli toplum yapılarında bu pratikler arasında farklılıklar ya da çelişkilerle karşılaşabilmektedir. Farklı dinî geleneklere mensup bireylerle yaşanan bu karşılaşmalar, öğrencilerin dinler arası tutumlarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamakta; bu bağlamda din eğitimi ve öğretimi dikkate değer bir etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla din eğitiminde çoğulluğun kabul edilmesi ve bu çoğulluğa değer verilmesi, bireylerde olumlu ve kapsayıcı tutumların geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.³⁴

Modern çoğul toplumlarda farklı sektör ve sistemler kendi değer çerçeveleri ve davranış kurallarını geliştirme eğilimindedir. Bireysel yaşamların da çoğullaştığı bu toplumlarda kimlik, doğuştan edinilen ve durağan değil zamanla inşa edilen dinamik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵ Dinî kimliğin oluşumunda ise sosyal çevre ve toplumsal gelenekler önemli bir konumdadır.³⁶ Bu açıdan dinî kimliğin inşasında çoğul toplum yapısının etkisi göz ardı edilmemelidir. Çoğul toplumlarda sosyal uyumun, karşılıklı anlayışın ve barış içinde bir arada yaşamının güçlendirilmesine katkı sağlayan önemli bir pedagojik alan olarak değerlendirilen din eğitimi³⁷ bireylerin diğer dinler hakkında bilgi edinmelerini, farklı inanç ve kültüre sahip bireyleri anlamalarını ve onlara saygı duymalarını, dini-kültürel çoğulluk karşısında olumlu tutumlar geliştirmelerini desteklemeyi amaçlamaktadır.³⁸ Buradan hareketle çoğul bir toplumda farklı dinî inanç ve pratiklerin varlığını gözlemleyen çocuklarda, bu durumun bilişsel karmaşaya yol açmaması için gerekli pedagojik ve eğitsel önlemlerin alınmasının önemli olduğu söylenebilir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın problem cümlesi, “Hollanda’da yaşayan Türk kökenli Müslüman ailelerde çocukların dine ilişkin soruları nelerdir ve ebeveynlerin bu sorulara verdikleri yanıtlar nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın amacı, çok dinli bir ortamda çocukların dine yönelik sorularını ve ebeveynlerin bu soruları yanıtlama durumlarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın soruları şu şekildedir:

- Ebeveynlere göre çocuklar dinî konularda hangi soruları sormaktadır?
- Ebeveynler çocuklarının dinî konulardaki sorularını nasıl yanıtlamaktadır?
- Ebeveynlerin çocuklarının dinî konulardaki sorularına karşı yaklaşımları nasıldır?
- Ebeveynlerin çocuklarının dinî konulardaki sorularını yanıtlarken faydalandıkları kaynaklar nelerdir?

Literatürde, çocuğun dinî konulara ilişkin sorularını araştırma konusu yapan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Dam’ın 4. ve 5. sınıfta okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) ders kitaplarının, öğrencilerin din hakkında sordukları sorular açısından incelenmesini amaçlayan yüksek lisans tezi bu konuda önemli çalışmalardandır.³⁹ Kılavuz, bu konuda ele aldığı “Çocukluk Döneminde Dinî Sorular” başlıklı makalesinde, çocukların dine yönelik sorularını ve ailelerin bu sorulara verdiği cevapların önemini teorik olarak din eğitimi açısından incelemiştir.⁴⁰ Sak ve Şahin Sak, okul öncesi dönem çocuklarının sorularının incelenmesini amaçlayan literatüre dayalı çalışmalarında, 1896-2020 yılları arasında çocukların sorularını

³³ Hans Schmeets - Marieke Houben, *Religieuze Betrokkenheid in Nederland*, 2023.

³⁴ Geir Skeie, “Çoğulluk Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlamı”, çev. Z. Şeyma Arslan, *Çok Kültürlülük, Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan (İstanbul: DEM Yayınları, 2013), 150.

³⁵ Skeie, “Çoğulluk Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlamı”.

³⁶ Şerife Ericek Maraşlıoğlu, *Çocuklukta Dini Kimliğin İnşası Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz* (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023), 46.

³⁷ Robert Jackson, “European Institutions And The Contribution Of Studies Of Religious Diversity To Education For Democratic Citizenship”, *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*, ed. Robert Jackson vd. (Muenster: Waxmann, 2007), 27-55.

³⁸ Judith Everington, “Mission Impossible: Religious Education in the 1990s”, *Spiritual and Religious Education, Education, Culture and Values*, ed. Mal Leicester vd. (London: Falmer Press, 2000), 185-186.

³⁹ Hasan Dam, *İlköğretim 1. Kademe (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1996).

⁴⁰ M. Akif Kılavuz, “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”, *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 7/7* (1998), 236-242.

konu alan çalışmaları incelemiştir.⁴¹ Zengin ve Gezer Şen’in ilkökul öğrencilerinin DKAB dersinde sordukları sorulara ve öğretmenlerin bunlara verdikleri cevaplara ilişkin öğretmen görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel çalışmasında 10 DKAB öğretmeni ve 10 sınıf öğretmeni ile görüşmeler yaparak öğretmenlerin konuyla ilgili görüşlerini incelemiştir.⁴² Uygun ise, yüksek lisans tezinde aynı ailede bulunan son çocukluk ve ergenlik dönemindeki bireylerin dini konulardaki bilgi ve meraklarını, ailelerine sordukları dini soruları 12 aile ile yapılan görüşmeler yoluyla ortaya koymuştur.⁴³

Literatürde, erken çocukluk döneminde olup çok dinli bir ortamda yaşayan çocukların Allah, peygamber, ibadet, dua, ölüm, ahiret, cennet ve cehennem gibi dinî konulara yönelik sordukları soruları ve ebeveynlerin bu sorulara yanıt verme durumunu inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çocuğun dine yönelik tutumunun olumlu bir şekilde gelişmesi, bu soruların önemsenerek onun gelişim dönemine uygun ve tatmin edici bir şekilde yanıtlanmasına bağlıdır. Bu durum, çocuğun sorduğu soruların incelenmesini ve ebeveynlerin bu konudaki tutumunun ortaya konmasını gerekli kılmaktadır. Bu araştırma, literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemekte, Hollanda’da çok dinli-kültürlü bir ortamda yaşayan Müslüman ailelerde çocukların dine ilişkin sorularını ve ebeveynlerin bu sorulara verdikleri yanıtları inceleyerek literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Böylece, hem çoğul bir toplumda yaşayan çocukların dini meraklarının anlaşılması, hem de ebeveynlerin din eğitimi sürecindeki rollerinin görünür kılınması mümkün olabilecektir.

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, Hollanda’da yaşayan Türk kökenli Müslüman ailelerde çocukların dine ilişkin sordukları soruları ve ebeveynlerin bu sorulara verdikleri yanıtları ortaya koymayı amaçlayan nitel bir çalışmadır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji deseni, bireylerin yaşadıkları olguya ilişkin farkındalıklarını, algılarını ve deneyimlerini anlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır.⁴⁴ Bu bağlamda çalışmada, çocukların dine yönelik soruları ve ebeveynlerin bu soruları yanıtlama biçimleri, ebeveynlerin yaşantılarından ve deneyimlerinden hareketle incelenmiştir. Bu çalışmada, “çocukların soruları” temel olgu olarak ele alınmış; ebeveynlerin bu sorular karşısındaki tutumları, verdikleri yanıtların niteliği ve yararlandıkları kaynaklar ise incelemenin alt boyutlarını oluşturmuştur. Böylece ebeveynlerin yaşantıları üzerinden hem çocukların dinî merakları hem de ebeveynlerin din eğitimindeki rollerine dair bütüncül bir anlayış geliştirilmesi amaçlanmıştır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, erken çocukluk döneminde (3–7 yaş aralığında) çocuğa sahip olan, Hollanda’da yaşayan Türk kökenli Müslüman ebeveynler oluşturmaktadır. Çalışmada, yalnızca bu yaş grubundaki çocukların dine ilişkin sorularına odaklanılmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde ölçüt örnekleme yöntemi esas alınmıştır. Ölçüt olarak; katılımcıların Türk kökenli olması, Hollanda’da ikamet etmesi, Müslüman kimliğine sahip olması ve erken çocukluk döneminde en az bir çocuğunun bulunması dikkate alınmıştır. Çalışma grubuna katılım tamamen gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede toplam 16 ebeveyn araştırmaya dâhil edilmiştir. Çalışma grubuna ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

⁴¹ Ramazan Sak - İkbâl Tuba Şahin Sak, “Bir Gelişim Göstergesi Olarak Çocukların Soruları”, *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi* 4/3 (31 Ekim 2020), 918-943.

⁴² Erdal Zengin - Burcu Gezer Şen, “4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilerin Sordukları Sorular ve Öğretmenlerin Verdikleri Cevapların İncelenmesi”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (31 Aralık 2021), 40.

⁴³ Hasibe Nur Uygun, *Çocuk ve Ergen Bireye Sahip Olan Ailelerde Karşılaşılan Dini Sorular Üzerine Bir Araştırma* (Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021).

⁴⁴ Sevgi Aydın Günbatar, “Olgu Bilim (Fenomenolojik Araştırma) Yöntemi”, *Eğitimde Araştırma Yöntemleri*, ed. Haluk Özmen, Orhan Karamustafaoğlu (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019), 293-315.

Tablo 1: Çalışma Grubuna Ait Bilgiler

Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Durumu	Meslek	Çocuk Sayısı ve Yaşları
K1	E	30	Lisans	Esnaf	2 (4/7)
K2	K	34	Lisans	Ev Hanımı	2 (7/13)
K3	E	30	Lise	Şoför	3 (2/4/6)
K4	K	35	Lisans	Hemşire	3 (6/4/1)
K5	E	30	Ön Lisans	Bilgisayar Programcısı	2 (3/7)
K6	E	31	Lise	İnşaatçı	3 (1/4/6)
K7	E	30	Ön Lisans	Fon Uzmanı	2 (4/7)
K8	K	33	Lisans	Hukuk Danışmanı	3 (1/6/7)
K9	E	51	Lise	Esnaf	4 (7/11/12/19)
K10	E	52	Lise	Esnaf	3 (7/14/24)
K11	K	30	Ön Lisans	Doktor Asistanı	2 (4/7)
K12	K	32	Ön Lisans	Ev Hanımı	2 (3/8)
K13	E	50	Lisans	Mimar	3 (7/12/22)
K14	E	38	Lise	İnşaatçı	2 (6/10)
K15	E	51	Ön Lisans	Tekniker	2 (7/12)
K16	E	41	Ön Lisans	Danışmanlık	4 (7/11/12/13)

Katılımcı profili incelendiğinde, çalışmaya 7 kadın ve 9 erkek olmak üzere toplam 16 ebeveynin katıldığı görülmektedir. Meslekleri bakımından katılımcılar arasında esnaf (3), inşaatçı (2), fon uzmanı (1), bilgisayar programcısı (1), mimar (1), danışman (1), şoför (1), tekniker (1), doktor asistanı (1), hemşire (1), hukuk danışmanı (1) ve ev hanımı (2) gibi farklı meslek gruplarına mensup bireylerin yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların yaşları 30 ile 52 arasında değişmektedir. Öğrenim durumlarına bakıldığında 5 katılımcının lisans, 5'inin ön lisans, 5'inin lise ve 1'inin ilköğretim düzeyinde eğitim aldığı görülmektedir. Katılımcıların çocuk sayısı 2 ile 4 arasında değişmektedir. Çocukların yaşları ise genel olarak 1 ile 24 yaş arasında olup, büyük çoğunluğunun 4–12 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Bu yaş grubu, çocukların dini konulara ilgi duymaya başladığı dönem olması açısından araştırma konusu ile doğrudan ilişkilidir. Ayrıca bilimsel araştırma etiğine uygun olarak, katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş; çalışmada ebeveynler “K1, K2...” şeklinde rumuzlarla kodlanmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracının Hazırlanması

Bu araştırmanın yürütülebilmesi için T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu’nun 03.12.2024 tarihli, 20 numaralı oturumunda alınan 2 numaralı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu hazırlanırken öncelikle ilgili literatür incelenmiş ve araştırmanın amacına uygun olarak taslak sorular geliştirilmiştir. Taslak form, din eğitimi alanında uzman iki öğretim üyesinin görüş ve önerilerine sunulmuş, bu süreçte soruların kapsam geçerliliği ve anlaşılabilirliği değerlendirilmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmış ve ardından iki ebeveyn ile pilot görüşme gerçekleştirilerek formun anlaşılabilirliği test edilmiştir. Pilot uygulama sonrasında görüşme formunun nihai hâline karar verilmiştir. Hazırlanan görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çocuk sayısı ve yaşı gibi demografik bilgilere yer verilmiştir. İkinci kısımda ise, çocukların dine ilişkin sordukları sorular ile ebeveynlerin bu sorulara verdikleri yanıtları ve yanıtlarken başvurdukları kaynakları ortaya koymaya yönelik sorular yer almıştır.

Araştırmanın verileri, 2025 yılının Şubat-Mart aylarında Hollanda’nın Gorinchem şehrinde bulunan HDV Süleyman Çelebi Camii’nde Kur’an-ı Kerim ve Dini Bilgiler kurslarına devam eden çocukların velileri ile yapılan görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmeler için katılımcılardan uygun bir yer ve saat belirlenerek randevu alınmıştır. Yaklaşık 45 dakika süren görüşmeler Türkçe olarak yüz yüze yapılmıştır. Görüşmelerin öncesinde katılımcılara gerekli bilgiler verilmiş, bilgilendirilmiş onam formu alınmış ve katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu vurgulanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde toplanan nitel verilerin içeriğinde yer alan kelime, terim ve anlam öbeklerinden hareketle ilk başta fark

edilen ve kolaylıkla algılanan ögelere ulaşmak yerine; üstü örtülü, metin içerisine kök salmış anlamların açığa çıkarılması önem taşımaktadır.⁴⁵ Bu yöntemle, çocukların dine ilişkin sorularını ve ebeveynlerin bu sorulara verdikleri yanıtları açıklamaya yardımcı olacak kavram ve temalara ulaşmak amaçlanmıştır. Araştırmacı tarafından ebeveynlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, görüşmeler ses kaydı altına alınarak daha sonra deşifre edilmiştir. Elde edilen veriler öncelikle kodlanmış, ardından anlam benzerliklerine göre kategoriler ve temalar altında toplanmıştır. Son aşamada temalar arasındaki ilişkiler belirlenmiş ve veriler yorumlanmaya çalışılmıştır. Veri analizinin güvenilirliğini sağlamak için kodlama işlemi farklı zamanlarda tekrarlanmış, ayrıca uzman görüşüne başvurularak kod ve temaların tutarlılığı kontrol edilmiştir. Yazılı hâle getirilen görüşme kayıtları, gerektiğinde katılımcılarla paylaşılmış ve aktarılan görüşlerin doğruluğu teyit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, doğrudan alıntılarla desteklenmiştir.

4. Bulgular

4.1. Çocukların Ebeveynlerine Din ile İlgili Yöneltiltikleri Sorular

Bu araştırmada, görüşme yapılan ebeveynlere çocuklarının din ile ilgili ne tür sorular sordukları araştırılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda çocukların soruları analiz edilmiş ve dört kategori altında sınıflandırılmıştır.

Tablo 2: Çocukların Din ile İlgili Soruları

Kategori	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Allah	Allah bizi nasıl görüyor ve duyuyor?	4	K1, K3, K8, K11
	Allah bizi neden yarattı?	3	K7, K10, K17
	Allah konuşmuyor mu?	3	K7, K9, K14
	Neden bizimle konuşmuyor?		
	Allah nerede?	5	K1, K3, K4, K7, K8
	Allah'ı neden göremiyoruz?	6	K3, K4, K7, K8, K11, K12
	Allah'ın sıfatları ve varlığına dair merak	4	K2, K4, K10, K12
Diğer Din Mensuplarının Farklı İnanç ve Uygulamaları	Diğer dinlerin bayramları	10	K1, K4, K5, K6, K7, K8, K12, K13, K14, K15
	Dua ve şbadet şekilleri	5	K1, K4, K5, K6, K7
	Farklı uygulamaların helal veya haram olması	4	K2, K3, K5, K6
	Hristiyan arkadaşların inanç farklılığı	5	K4, K5, K6, K9, K12
	Hiz. İsa ve kutsal kitaplar	3	K5, K9, K10
	Diğer dinlerin ahiret inancı	4	K9, K10, K11, K15
Ölüm – Ahiret	Cennet – cehennem merakı	8	K1, K2, K5, K6, K9, K10, K14, K15, K16
	Cennette tekrar buluşma	3	K5, K8, K14
	Meleklerin varlığı ve görevleri	4	K6, K7, K10, K14
	Mezar/defin süreci	3	K5, K6, K15
	Ölüm korkusu ve sonrası	8	K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K14
İbadet ve Uygulamalar	Dua ne işe yarar?	4	K3, K7, K10, K12
	Namazla ilgili teknik sorular	3	K5, K6, K14
	Namazı gözlemlene ve taklit etme	5	K4, K6, K7, K10, K14
	Neden namaz kılıyoruz?	9	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K14
	Oruç neden tutulur?	3	K9, K10, K19

Tablo 2'ye göre, çocuklar Allah, diğer din mensuplarının farklı inanç ve uygulamaları, ölüm ve ahiret ile çeşitli ibadet ve uygulamalar hakkında sorular sormaktadır.

⁴⁵ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006).

4.1.1. Çocukların Allah ile İlgili Soruları

Ebeveynler Allah ile ilgili olarak çocuklarının Allah'ın varlığı, görünmezliği, özellikleri, insanları yaratma nedeni ve insanlarla ilişkisi hakkında merak içinde olduklarını belirtmiştir. Çocuklar, Allah'ın varlığı, görünmezliği, özellikleri konusunda "Allah nerede?", "Allah'ı neden göremiyoruz?" gibi sorularla, somut algı biçimleriyle soyut bir varlık olan Allah'ı anlamaya çalışmaktadırlar. Bu sorular, çocukların dini kavramları somutlaştırarak anlama çabalarını göstermektedir. Ebeveynlerin konuya ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

K3: "Çocuklar 'Allah bizi nereden görüyor?', 'Allah nerede?' gibi sorular soruyorlar...Çocuğum sık sık 'Allah'ı neden göremiyoruz?' diye soruyor. Ben de onun göremediğimiz ama var olan şeyler gibi olduğunu anlatmaya çalışıyorum." K7: "Ayrıca, 'Allah nerede?', 'Allah'ı neden göremiyoruz?' ve 'Allah neden bizimle konuşmuyor?' gibi sorular da soruyor." K8: "Örneğin, 'Allah'ı neden göremiyoruz?', 'Allah bizi nasıl görüyor?', 'Allah bizi nasıl duyuyor?' gibi sorular yöneltiliyor."

Bazı ebeveynler, çocuklarının Allah'ın sıfatları ve cinsiyeti gibi konularda sorular sorduklarını belirtmişlerdir. Bu durum, çocukların soyut bir varlık olan Allah'ı anlamlandırma sürecinde, O'nu insanî özelliklerle karşılaştırarak kavramaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu tür sorular, çocukların bilişsel gelişim düzeyleri doğrultusunda dini kavramları somutlaştırma eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K2: "Kızım zaman zaman 'Allah'ın özellikleri neler?', 'O da bizim gibi mi?' gibi sorular soruyor." K7: "Çocuğum bazen 'Allah neden bizimle konuşmuyor?' diye soruyor. Biz de dualarımızla konuştuğumuzu, O'nun her şeyi bildiğini ve duyduğunu söylüyoruz." K8: "Kızım genellikle Allah'ın nerede olduğu, nasıl görüldüğü, Allah'ın çocukları olup olmadığı gibi konuları merak ediyor. Allah niye gelmiyor, O da ölecek mi? gibi sorular sorduğu oluyor" K12: "Çocuklarım bazen 'Allah'ın cinsiyeti var mı?' diye soruyorlar. Onlara Allah'ın bizim gibi olmadığını anlatıyorum."

Ebeveynlerin bazıları çocukların yaratılışın amacı, Allah'ın insanları yaratma nedeni, insanlarla ilişkisi ve iletişim şekli gibi temel inanç konularında derinlemesine sorgulamalar yaptığını ifade etmektedir. "Allah bizi neden yarattı?" ve "Allah neden bizimle konuşmuyor?" gibi sorular, çocukların fıtrî olarak varoluşsal meselelere yöneldiğini ve dinî inanç sistemini anlamlandırmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu tür sorular, aynı zamanda çocukların soyut kavramlarla da erken yaşta yüzleştiğini göstermektedir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K1: "Allah her şeyi yaratabilir mi? gibi sorularla karşılaşırız." K4: "Dua ettiğimizde Allah bizi duyuyor mu? diye soruyor mesela." K7: "Özellikle büyük çocuğum daha fazla sorular soruyor. Örneğin, 'Allah bizi neden yarattı?', 'Neden insan olarak yarattı?', 'Neden elimiz, gözümüz, ayağımız var?' gibi sorular yöneltiliyor." K10: "Küçük yaşlarda kader inancını sorgulayan sorular da geliyor. Örneğin, 'Hollandalı arkadaşım cennete gidecek mi?' ya da 'Küçük çocuklar öldüklerinde ne olur?' gibi. Allah'ın sevgisi ve yaratma hikmetiyle ilgili de zaman zaman merak ettikleri oluyor."

Çocukların en çok zihinsel çaba sarf ettikleri konulardan birinin Allah'a yönelik olduğu görülmektedir. Ebeveynler, Allah ile ilgili olarak çocuklarının Allah'ın varlığı, görünmezliği, özellikleri, insanları yaratma nedeni ve insanlarla ilişki ve iletişim şekli hakkında merak içinde olduklarını belirtmiştir. Çocuklar göremedikleri bir varlık olarak Allah'ı sorgulamakta; O'nun görme, duyma, yaratma veya cinsiyet gibi fiil ve özelliklerini kavramaya çalışmakta; Allah'ın insanları nasıl ve neden yarattığını, duaları nasıl duyduğunu, insanlarla nasıl konuştuğunu, kısaca insanlarla iletişim şeklini merak etmektedir. Bu bulgular literatürdeki sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Zengin ve Gezer Şen'in⁴⁶ 4. sınıf öğrencileriyle yaptığı çalışmada, çocukların DKAB dersinde özellikle Allah, cennet-cehennem ve melekler gibi konulara yönelik sorular sordukları belirlenmiştir. Araştırmada, en fazla sorulan soruların Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Dam⁴⁷ ise çalışmasında Allah'ın zatı ile ilgili soruların yoğunluk kazandığını; Allah'ın kim olduğu, neye benzediği, nerede yaşadığı, neden görünemediği, O'nu kimin yarattığı gibi konuların çocuklar tarafından merak

⁴⁶ Zengin - Gezer Şen, "4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilerin Sordukları Sorular ve Öğretmenlerin Verdikleri Cevapların İncelenmesi".

⁴⁷ Dam, *İlköğretim 1. Kademe*.

edildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda Allah’ın gücü ve fiilleri, her şeyi nasıl yarattığı ve her zaman nasıl yanımda olabildiği gibi daha derin sorgulamaların da yapıldığı görülmüştür. Yavuz,⁴⁸ çalışmasında çocukların Allah’ın gücünün her şeye nasıl yettiği, nasıl her yeri görebildiği, her şeyi nasıl bilebildiği ve nasıl yarattığı gibi Allah’ın fiilleri ve bunların imkânı üzerine bir arayış içinde olduklarını belirtmektedir. Uygun,⁴⁹ çocukların Allah’ın şekli, özellikleri, yüceliği ve bulunduğu mekân ile ilgili sorular sorduğunu, ayrıca yarattığı varlıklara ilişkin tasarruflarıyla ilgili “Neden yarattı?” “Neden böyle yarattı?”, “Nasıl yarattı?” gibi sorular sorduğunu belirtmektedir.

Allah’ın sıfatları ve O’nun görünmezliği ile ilgili çocukların yönelttiği sorular, genellikle Allah’ın insanlardan farklı yapısı, her şeyi görüp duyması ve yaratması gibi soyut konulara odaklanmakta, aynı zamanda O’na insani özellikler atfetmektedir. Ebeveynlerin ifadelerine göre, çocuklar Allah’ı anlamlandırırken gözle görebildikleri ve somut varlıklarla benzeşim kurmaya, O’nu insanî özelliklerle karşılaştırarak kavramaya çalışmaktadır. Çocukların Allah’ın zatı, sıfatları, fiilleri ve gücü hakkında yaptığı bu sorgulamalar, onların bulunduğu gelişim dönemine göre anlaşılması zor konular olarak görülebilir. Ancak çocuğun bu tür sorgulamalara girmesi bilişsel, duygusal, sosyal ve dinî gelişimi açısından önemli olarak değerlendirilmelidir.

Bu durum söz konusu çocuklarda, insana özgü niteliklerin insan dışı varlıklara atfedilmesi⁵⁰ anlamına gelen antropomorfizm eğilimini göstermektedir. Çocuklarda antropomorfist bir Tanrı anlayışının hâkim olduğu ve Tanrı’nın insana benzetilerek anlaşılma çalışıldığı bilinmektedir.⁵¹ Küçük yaş grubundaki çocuklarda bu anlayışın daha yoğun olduğu görülmüştür.⁵² Bu durum çocuğun içinde bulunduğu gelişim döneminden kaynaklıdır. Bu kişisel faktörler gibi sosyo-kültürel yapı da Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde etkili olan faktörler arasındadır.⁵³ Bu açıdan araştırmada çocuğun Allah ile ilgili sorularının, kişisel faktörlerin yanı sıra bulunduğu çok dinli-kültürlü ortamdan etkilendiği söylenebilir.

4.1.2. Çocukların Diğer Din Mensuplarının Farklı İnanç ve Uygulamalarına İlişkin Soruları

Diğer “Din Mensuplarının Farklı İnanç ve Uygulamaları” kategorisine bakıldığında, ebeveynler çocukların içinde yaşadıkları toplumsal çevreyle etkileşim içinde olduklarını ve bu çevredeki farklı inanç ve uygulamaların var olduğunu fark edip bunu merak ettiklerini belirtmektedir. Bu meraklarını diğer dinlerin bayramları, dua şekillerindeki farklılıklar, Hz. İsa ve kutsal kitaplara yönelik farklı inançlar ve ahiret inancındaki farklılıklar konusundaki sorularla dile getirmişlerdir. Bu merakın, çocukların çevresindeki dini ve kültürel farklılıklara dair gözlemlerinden doğduğu düşünülmektedir.

Bulundukları çok kültürlü çevrede farklı bayramların kutlandığını ve bu kutlamaların çeşitli şekillerde olabildiğini fark eden çocuklar “Neden biz de çam ağacı süsleyemiyoruz?” “Onların bayramları neden farklı?” gibi sorular sormaktadır. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K2: "Biz neden yılbaşı ağacı yapmıyoruz?" diye sordu. "Herkes yapıyor" diyerek merak ettiğini gösterdi.

K5: Avrupa’da farklı din ve kültürleri gözlemlediği için “Biz neden yılbaşında çam ağacı süslemiyoruz?”, “Neden dua ederken ellerimizi Hristiyanlar gibi yapmıyoruz?” gibi konular da ilgisini çekiyor. K7: "Biz neden çam ağacı süslemiyoruz?" diye soruyor. İnternette veya arkadaşlarının evlerinde gördüğünde, "Bazı Türklerin evinde de çam ağacı var, bizim neden yok?" diye merak ediyor. Biz de yılbaşının ve Noel’in bizim bayramımız olmadığını, Müslümanların farklı bayramları olduğunu anlatıyoruz."

⁴⁸ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*.

⁴⁹ Uygun, *Çocuk ve Ergen Bireye Sahip Olan Ailelerde Karşılaşılan Dini Sorular Üzerine Bir Araştırma*.

⁵⁰ Nicholas Epley vd., "On Seeing Human: A Three-Factor Theory of Anthropomorphism.", *Psychological Review* 114/4 (2007), 864-886.

⁵¹ Ali Köse - Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012).

⁵² Celal Çayır, "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-60.

⁵³ Ali Ulvi Mehmetoğlu, "Tanrı Tasavvurları", *Din Psikolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011), 170.

Ebeveynlere göre çocuklar farklı din mensuplarının ibadet ve dua şekilleriyle ilgili sorular sormaktadır. Örneğin, 'Dua ederken ellerimizi neden Hristiyan çocuklar gibi birleştirmiyoruz?' şeklindeki sorular çocuğun kendi ailesinde gözlemlediği ibadet şekillerinden farklı olan uygulamaları fark ettiğini ve bunun nedenini merak ettiğini göstermektedir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K2: "Bazı insanların namaz kıldığını, bazılarının ise kılmadığını gördüklerinde, 'O zaman onlar nasıl Müslüman oluyor?' diye merak ediyorlar... Farklı yaşam tarzlarını gözlemledikleri için bu konular üzerinde daha çok düşünüyorlar." K3: "Onların dinleri neden farklı?", "Neden biz oruç tutuyoruz da onlar tutmuyor?" gibi sorular yöneltiliyor. Arkadaşlarıyla kendisini kıyaslıyor ve onların dini uygulamalarını merak ediyor." K4: "Özellikle okulunda Hristiyan öğrenciler olduğu için bu konuda merak ettikleri var. Okulda sabahları dua ederek güne başladıklarını ve dua sırasında ellerini birleştirmek zorunda kaldığını anlatıyor." K8: Hristiyan öğrencilerin sabah dua ederken "Günümüz güzel geçsin", "Tanrı bizi korusun" gibi sözler söylediklerini anlatıyor. Onların inançlarını gözlemliyor ve bu konuda çeşitli sorular soruyor. K9: Özellikle okulda öğrendikleriyle kıyaslama yaparak Hristiyanlık ve İslam arasındaki farkları anlamaya çalışıyorlar. Örneğin, "Biz neden oruç tutuyoruz? Hristiyanların da orucu var, ama onlarınki neden kabul edilmiyor?" gibi sorular soruyorlar. Ramazan ayında bu tür sorular daha sık gündeme geliyor." K12: "Bazen 'Biz camiye gidiyoruz ama arkadaşlarımız neden gitmiyor?' diye soruyorlar. Bunun üzerine, onların farklı bir inanca sahip olduklarını anlatıyorum. 'Hollandalılar genellikle Hristiyan ama inanmayanlar da var.' şeklinde basit ve anlaşılır bir şekilde açıklıyorum."

Ebeveynlerin aktardığına göre, çocuklar bazı uygulamaların helal ya da haram olup olmadığını merak etmekte, farklı inanç mensuplarının uygulamalarını bu kapsamda sorgulamakta, özellikle yeme-içme bağlamında sorular sormaktadır. Avrupa'da farklı gıda kültürlerinin içinde büyüyen çocukların, domuz eti, alkol ve katkı maddeleri gibi konulara ilgi gösterdiği görülmektedir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K2: "Domuz eti neden haram?" diye sorduklarında, hem dini açıdan hem de sağlık açısından açıklamalar yapıyorum. Alkol konusunda da benzer sorular geliyor. Çevrelerinde alkol alanları gördüklerinde, "Neden haram?" diye soruyorlar." K3: "Domuz etinin tüketildiğini gördüğünde şaşırıyor. Ona, İslam'da domuz etinin haram olduğunu ve bizim yemediğimizi anlatıyorum. Diğer insanların farklı inanç ve alışkanlıklara sahip olabileceğini, herkesin kendi dinine göre hareket ettiğini açıklıyorum." K5: Domuz eti konusunda çocuklarla açık bir anlaşmamız var: "Biz yemeyeceğiz." Ancak yine de çocuklar bazen "Eğer yersem ne olur?" diye soruyorlar. Arkadaşları bazen onlara domuz eti içeren yiyecekler veriyor, bu yüzden dikkatli olmaları gerektiğini anlatıyoruz. Süpermarketlerden alışveriş yaparken içindekiler kısmını mutlaka okuyoruz." K6: "Okulda arkadaşlarının bazı yiyecekleri tükettiğini gördüğünde 'Biz neden domuz eti yemiyoruz?' diye soruyor. Ona, bunun hem İslam'da yasak olduğunu hem de sağlık açısından zararlı olabileceğini anlatıyorum. Çocuğa yönelik basit ve anlaşılır bir dille açıklamaya çalışıyorum."

Bazı ebeveynler, çocuklarının Hristiyan arkadaşlarının inançları hakkında sorular sorduklarını, çocukların arkadaş çevresinde gördükleri farklı inançları anlamlandırmaya çalıştıklarını ve bu inanca sahip kişilerin ölümden sonraki durumunu sorguladıklarını ifade etmektedirler. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K1: "Hollanda'da çocukları hepsi niye müslüman değil diyorlar." K3: "Neden herkes Müslüman değil?", "Diğer dinler neden farklı?" gibi konular üzerine düşünüyor. Hollanda'daki bazı arkadaşlarının domuz eti yediğini gördüğünde de bu konuyu sorguluyor: "Neden bazı insanlar domuz eti yiyor?", "Biz neden yemiyoruz?" gibi sorular yöneltiliyor K4: Hristiyan öğrencilerin sabah dua ederken "Günümüz güzel geçsin", "Tanrı bizi korusun" gibi sözler söylediklerini anlatıyor. Onların inançlarını gözlemliyor ve bu konuda çeşitli sorular soruyor. K9: "Özellikle okulda öğrendikleriyle kıyaslama yaparak Hristiyanlık ve İslam arasındaki farkları anlamaya çalışıyorlar. Hristiyanların iyileri de var, onlar cennete girecek mi?" gibi konular gündeme geliyor. Hollandalı arkadaşlarını, komşularını gözlemlediklerinde bu tür düşünceler geliyor."

Bazı ebeveynler, çocuklarının dinler arası farklılıkları sorgulayan sorularının Hz. İsa, kutsal kitap gibi konular ile peygamberlik inancı etrafında oluştuğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K5: Ayrıca, kutsal kitaplarla ilgili de sorular geliyor: "Tevrat ve İncil'i de Allah gönderdi, ama neden korunmadılar da sadece Kur'an korundu?" gibi. K8: "dini hikâyelerle ilgili kıyaslamalar yapıyorlar. Okulda öğrendikleri hikâyeler bizim okuduğumuz dini hikâyelere benzediğini fark ediyorlar. Örneğin, Hz. Yusuf'un kuyuya düşmesi gibi kıssaları, okulda farklı bir anlatımla duyduklarında, "Bu bizim hikâyemize çok benziyor" diye belirtiyorlar." K9: farklı dinlerin varlığı üzerine de sorular soruyorlar. Özellikle Hz. İsa'nın durumu çok merak ediliyor. "Biz Hz. İsa'ya inanıyoruz ama Hristiyanlar onu Allah'ın oğlu olarak görüyorlar. Onlar Peygamberimize inansalar da cennete girebilirler mi?" şeklinde sorular yöneltiliyorlar. K10: Küçük yaşlarda kader inancını sorgulayan sorular da geliyor. Örneğin, "Hollandalı arkadaşım cennete gidecek mi?" ya da "Küçük çocuklar öldüklerinde ne olur?" gibi sorular yöneltiliyorlar.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının, çoğul bir toplumda çevresinde gözlemlediği çeşitli dinî inanç ve pratiklere yönelik ilgi ve merakla sahip olması önemli bir bulgudur. Böyle bir ortam, çocukların farklılıklara karşı olumlu bir tutum geliştirmesi için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Burada kültürlerarası din eğitimi kavramı öne çıkmaktadır. Kültürlerarası din eğitimi bir arada yaşayıp birbirini yeterince tanımayan farklı dinlere mensup insanların birbirleri hakkındaki önyargı ve karşılıklı savunma alışkanlıklarını aşarak diyalog yoluyla daha yakından tanışmayı ve karşılıklı anlayış geliştirmeyi vaat etmektedir.⁵⁴ Eğitimin yalnızca okulu değil aile, akraba, arkadaş grubu gibi çocuğun tüm çevresini içeren bir sistem olarak kabul edilmesi ve kültürlerarası din eğitiminin bu sistemler içinde uygulanmasının çocuğun farklı dinlere yönelik olumlu tutum geliştirmesine katkıda bulunması mümkündür.

4.1.3 Çocukların Ölüm ve Ahiret Hakkındaki Soruları

"Ölüm ve Ahiret" kategorisine bakıldığında, ebeveynler çocuklarının ölümün anlamı, sebebi, ölüm korkusu/ölümsüzlük arzusu, mezar ve defin süreci, ölümden sonra ne olacağı, cennet ve cehennem mahiyeti gibi konularda sorular sorduklarını belirtmektedir. Aynı zamanda cennette yeniden buluşma düşüncesi ile meleklerin varlığı ve görevlerine ilişkin çeşitli sorular yönelttiklerini belirtmektedir. Bu durum, çocukların ölüm olgusuna dair bilişsel ve duygusal anlamlandırma çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K5: "Ölümle ilgili merak ettikleri var. Özellikle "Anne, baba, siz öldüğünüzde ne olacak?", "Neden insanları toprağa gömüyoruz?" gibi sorular yöneltiliyor." K8: "Ölüm kavramını yavaş yavaş kavramaya başlıyor. "Ölünce ne olacak?", "Birbirimizi görebilecek miyiz?", "Sen ölürsen seni nasıl göreceğim?" gibi sorular soruyor. Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğunu ama korkulacak bir şey olmadığını anlatıyoruz. Ona, ölümün bir son olmadığını, iyi insanların tekrar bir araya geleceğini söylüyoruz. Ancak çok detay vermemeye çalışıyoruz, çünkü korkup üzülmesini istemiyoruz."

Ebeveynlerin bazıları, çocuklarının 'Cennette tekrar buluşacak mıyız?' şeklindeki sorularla, ölüm sonrası yeniden kavuşma umudunu dile getirdiklerini belirtmektedir. Bu tür sorular, çocukların kayıp, ayrılık ve ölüm kavramlarını anlamlandırma sürecinde geliştirdikleri duygusal ihtiyaçların bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K1: "Ölen bir kişi nereye gider. Cennette herkes mutlu mu diye de soruyor." K2: Cennet ve cehennem hakkında da çok düşünüyor. 'Herkes cennete gidecek mi?', 'Önce cehennemde cezasını çekecek mi?', 'Orada çok mu acı çekecek?', 'Ateşi kim yakacak?', 'Ölüm nasıl olacak?' gibi sorular yöneltiliyor." K8: Ölünce ne olacak? Birbirimizi görebilecek miyiz? Sen ölürsen seni nasıl göreceğim? gibi sorular soruyor." K14: "Dedemizi cennette göreceğiz miyiz?" diyor mesela."

Görüşme yapılan ebeveynlerden bazıları, çocuklarının mezar ve defin süreciyle ilgili sorular sorduklarını ifade etmektedir. 'Neden insanları toprağa gömüyoruz?' gibi sorular, çocukların ölüm olgusunu somutlaştırma ve anlamlandırma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Görüşmelerde, çocukların İslam'daki ahiret anlayışıyla bağlantılı olarak diğer dinlerdeki ölüm sonrası yaşama ilişkin inançları veya farklı din mensuplarının ölüm sonrası durumunu da sorguladıkları görülmüştür. Bu tür

⁵⁴ Muhammet Şevki Aydın - Cemil Osmanoğlu, *Kültürlerarası Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021).

sorular, çocukların farklı inanç sistemlerine karşı farkındalık geliştirdiklerini ve ahiret kavramını daha geniş bir perspektiften anlamlandırma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bu durumu yansıtan ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K9: "Hristiyanların iyileri de var, onlar cennete girecek mi?" K14: "Biz Hz. İsa'ya inanıyoruz ama Hristiyanlar onu Allah'ın oğlu olarak görüyorlar. Onlar Peygamberimize inansalar cennete girebilirler mi?" şeklinde sorular yöneltiliyorlar. Okulda iyi arkadaşları olduğu için 'Bunlar iyi insanlar, neden cennete giremeyecekler?' gibi sorular sıkça soruluyor." K2: "Hepimiz cennete gideceğiz değil mi? diye sorularla diğer dinilerin ahiret inancını da sorguluyor."

Bazı ebeveynler, çocukların görünmeyen varlıklar olan meleklerle ilgili yoğun bir ilgi ve merak geliştirdiğini ifade etmiştir. Bu ilgi, çocukların soyut dinî varlıkları somutlaştırarak kavrama çabasıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle meleklerin görevleri, fiziksel nitelikleri ve insanlarla ilişkileri üzerine yöneltilen sorular dikkat çekicidir. K7: "Melekler yer mi, içer mi?, Meleklerin cinsiyeti var mı?" gibi sorular bu kapsamda sorulan sorular arasındadır.

Çocukların ölüm konusundaki anlayışları yetişkinlerden farklıdır. Onlar ölümü duygusal bir olay olarak görmekte ve ölümdaki doğal ayrılık nedeniyle üzüntü, kaygı ve korku gibi yoğun duygusal tepkiler göstermektedirler.⁵⁵ Literatürde çocukların ölümün nasıl olduğu, insanların nasıl, neden ve ne zaman öldüğü; ölüm sonrası hayatın nasıl olduğu, aile ile birlikte olup olunmayacağı, cennet ve cehennemin nasıl bir yer olduğu, cennete nasıl gidileceği gibi konuları merak ettiğine dair sonuçlar yer almaktadır.⁵⁶ Ölüm olgusunun erken çocukluk döneminde tartışılması ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Ebeveynlerin çocuğun bu tür sorularını içten, gerçekçi ve umutsuzluğa sevk etmeyecek şekilde yanıtlamaları çocukların farklı kaynaklardan yanlış bir şekilde öğrenerek olumsuz etkilenmesinin önüne geçmek için önemlidir. Çocuklar bu dönemde ölümün geri döndürülemez olduğunu, tüm hayatı fonksiyonların ölümle tükendiğini ve canlı varlıkların er geç öleceğini idrak edebilecek düzeydedir. Çocuktaki yanlış algı ve ön yargıların kırılarak bu konuda sağlıklı bir bakış açısını sağlamak büyük ölçüde ebeveynin sorumluluk alanına girmektedir. Çocukları bu ölüm ile ilgili konuşmalara dahil etmek, ölümün bir son olmadığını açıklamak, korku uyandıracak düzeyde bir anlatımdan kaçınarak ölümden sonraki hayata inanan iyi insanların öldükten sonra iyi bir hayat yaşayabileceğine vurgu yapmak, çocuğun içinde bulunduğu gelişim dönemine uygun yaklaşımlardır.⁵⁷

4.1.4. Çocukların İbadet ve Uygulamalar Hakkındaki Soruları

Ebeveynler çocuklarının yakın çevresinde gördüğü namaz, oruç, dua gibi bazı ibadet ve inanç pratiklerini gözlemleyerek bunları taklit etme eğitiminde olduğunu, bu ibadetlerin anlamı, yapılma nedeni ve nasıl yapıldığına ilişkin sorular sorduklarını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili ebeveyn ifadeleri şu şekildedir:

K2: "Namazı çok soruyor. Çocuklar bazen "Namaz kılmamız şart mı?", "Kim demiş?", "Herkes yapıyor mu?", "Yapmazsak ne olur?" gibi sorular soruyorlar." K5: "Namaz kıldığımızda bunun neden yapıldığını merak ediyor. Özellikle öğlen namazını kıldığımızı gördüğünde "Hasta olsak ne olur?" gibi sorular soruyor. Ona, sünnetlerin hasta olduğunda terk edilebileceğini ama kılmanın daha iyi olduğunu anlatıyorum. Ayrıca "Öğlen 10 ikindi neden 8 rekat, akşam neden 5?" gibi sorular yöneltiliyor." K6: "Zaman zaman dini alışkanlıklarımızla ilgili soruyor. Besmele çekerek başlamamız gerektiğini söylediğimizde ya da belirli dini alışkanlıklarımızı uyguladığımızda sorular gelmeye başlıyor. Örneğin, neden sağ elle yemeliyiz gibi sorular yöneltiliyor. Neden namaz kılıyoruz?" diye soruyorlar." K10: "Evet, özellikle namaz ve oruç hakkında merak ettikleri oluyor. "Neden namaz kılıyoruz?" ya da "Oruç tutmak zorunlu mu?" gibi sorular soruyorlar. Ramazan aylarında bu konular daha fazla gündeme geliyor."

Literatürde de benzer şekilde Allah, cennet, cehennem, ölüm ve çeşitli ibadetler gibi konuların çocukların ilgisini çektiği ve bu konularda sorular sordukları belirtilmiştir.⁵⁸ Uygun,⁵⁹ çalışmasında çocukların

⁵⁵ Vilademir Slaughter, "Young Children's Understanding of Death", *Australian Psychologist* 40/3 (2005), 179-186.

⁵⁶ Dam, *İlköğretim 1. Kademe*; Uygun, *Çocuk ve Ergen Bireye Sahip Olan Ailelerde Karşılaşılan Dini Sorular Üzerine Bir Araştırma*.

⁵⁷ Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi".

⁵⁸ Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi"; Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*.

⁵⁹ Uygun, *Çocuk ve Ergen Bireye Sahip Olan Ailelerde Karşılaşılan Dini Sorular Üzerine Bir Araştırma*.

ibadetlerle ilgili sorular sorduklarını, duanın anlamını, ibadetlerin nasıl ve neden yapıldığını, ibadetlerin günahları nasıl temizlediğini, nasıl kabul edildiğini merak ettiklerini belirtmektedir.

Ebeveyn görüşlerine genel olarak bakıldığında, çocukların fitrî olarak varoluşsal meselelere yöneldiği ve dini inanç sistemini anlamlandırmaya çalıştıkları, çevresinde gözlemlediği inanç, davranış ve duyduğu kavramlara ilişkin merak içinde oldukları ve sorularının da bunlara yönelik olduğu görülmektedir. Çocukların gerek eyleme dökülen dini davranışlar ve inanç pratikleri, gerekse kullanılan dini kavramlar konusunda önemli bir gözlem ve analiz yeteneğine sahip olduğu söylenebilir. Bu durum dini gelişim ve din eğitimi açısından önemli çıkarımlar taşımaktadır. Çeşitli konularda kendiliğinden ortaya çıkan sorular ve bunlara verilecek uygun cevaplar, bu dönemin din eğitiminin temelini oluşturur. Çocuğun sorularından hareketle yapılan dolaylı bir din eğitimi, erken çocukluk dönemi için uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.⁶⁰ Bu dönemde ilk başvurulacak kaynak ailedir. Çocuğun sorduğu dini sorulara anne baba tarafından verilen doyurucu cevaplar onun dini uyanışına yardımcı olabilmektedir.⁶¹ Çevredeki dinî uygulamaları gözlemleme ve dini konuları öğrenme imkanı bulamamış çocuklarda ise bu konulara yönelik ilgi ve öğrenme isteğinin bu imkana sahip olanlara göre daha az gelişmesi beklenebilir.⁶² Bu durum dini gelişimde yaşanan çevrenin önemini ortaya koymaktadır.

4.2. Ebeveynlerin Çocukların Dinî Sorularına Verdiği Yanıtlar

Ebeveynlerin Çocukların Dinî Sorularına Verdiği Yanıtlar temasına ilişkin kodlar Tablo 3’te ayrıntılı şekilde sunulmuştur.

Tablo 3: Ebeveynlerin Çocukların Dinî Sorularına Verdiği Yanıtlar

Kategori	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Yanıtların İçeriği	Allah’ın sıfatları / görünmezliği	14	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K12, K13, K14, K15
	Cennet-cehennem / ahiret açıklamaları	11	K1, K2, K3, K5, K6, K8, K9, K10, K13, K14, K16
	İbadet gözlemi ve gerekçeler	14	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K12, K13, K14, K16
	Diğer din ve kültür farkları	16	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12, K13, K14, K15, K16
	Helal-haram bilgisi	13	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K12, K13, K14, K15
	Dini hedef / motivasyon	5	K2, K3, K13, K14, K15
	Fitri inanç vurgusu	1	K1
	Duygusal etki / rahatlatma	11	K2, K3, K5, K6, K7, K8, K10, K13, K14, K15, K16
	Ahlak – vicdan ve davranış vurgusu	11	K3, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K13, K14, K15, K16
	Güncel olaylara dini yorum	3	K13, K10, K14
	Dinî kimlik – Batı’da Müslüman olmak	4	K6, K9, K10, K16
Ebeveynlerin Yanıtlama Şekli	Yaşa ve seviyeye uygun açıklama yapma	12	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K13, K14, K15
	Sakin ve yargılamadan yaklaşma	11	K2, K3, K4, K5, K6, K7, K10, K13, K14, K15, K16
	Somutlaştırarak örnek ve benzetmelerle anlatma	12	K1, K2, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K11, K14, K15, K16
	Bilgi eksikliğinde araştırma yapma	12	K1, K2, K3, K4, K5, K7, K9, K10, K13, K14, K15, K16
	Hikâyeleştirme, sadeleştirme	8	K2, K5, K6, K7, K8, K10, K14, K15
	Dini otoriteye yönlendirme	10	K1, K3, K4, K5, K7, K10, K13, K14, K15, K16
	Soru sorma davranışını teşvik etme	5	K5, K6, K7, K10, K13
	Bazı sorulardan kaçınma / ayrıntıya girmeme	6	K1, K2, K4, K5, K10, K14

Araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının dinî sorularına verdikleri yanıtlar “Yanıtların İçeriği” ve “Ebeveynin Yanıtlama Şekli” olmak üzere iki kategoride incelenmiştir.

⁶⁰ Goldman, *Readiness for Religion- A Basis For Developmental Religious Education*; Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”.

⁶¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*.

⁶² Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*.

4.2.1. Ebeveyn Yanıtlarının İçeriği

Yanıtların içeriği incelendiğinde, bu içeriklerin çocukların soruları doğrultusunda olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin çocuklara verdikleri cevapların Allah'ın sıfatları ve görünmezliği, cennet-cehennem ve ahiret konusu, ibadetlerin gözlemlenmesi ve gerekçelendirilmesi, diğer din ve kültürlerle karşılaştırmalar ile helal-haram bilgisi gibi temel dinî konularda yoğunlaştığı görülmektedir.

Allah'ın sıfatları ve O'nun görünmezliği ile ilgili çocukların yönelttiği sorular, genellikle Allah'ın insanlardan farklı yapısı, her şeyi görüp duyması ve yaratması gibi soyut konulara odaklanmaktadır. Örnek olarak şu ifadeler dikkat çekicidir:

K1: "Allah nerede, neden görünmüyor, diye sordu. Ben de 'Allah görünmez, bizim gibi insan da olamaz. Allah'ın gücü her şeye yeter, "Ol!" der ve olur' gibi şeyler söyledim. Tam ayrıntılı anlatmadım ama kısmen açıklamalarda bulundum." K8: "Çocuğum bana 'Allah bizi nasıl görüyor?' diye sorduğunda, ona Allah'ın her şeyi görebilen bir varlık olduğunu, gözle görmemize gerek olmadığını söyledim. 'O'nun bizi duyduğunu nasıl anlıyorsunuz?' dediğinde ise, dua ettiğimizde içimizi bildiğini, kalbimizden geçeni duyduğunu anlattım. Bazen görünmeyen şeylerin de var olduğunu, tıpkı rüzgârı göremememize rağmen hissetmemiz gibi Allah'ın da bizimle olduğunu söyledim. K8 : "Çocuğum 'Allah'ı neden göremiyoruz?' diye sorduğunda, güneşi örnek veriyorum: 'Güneşi bazen göremesek de varlığını hissederiz, Allah da böyledir.' diyorum." K10: "Allah'ın merhametli olduğunu, sevgisinin anne sevgisinden bile büyük olduğunu söylüyoruz."

Çocukların cennet, ceennem ve ahiret yaşamına ilişkin soruları, ebeveynlerin ortak deneyimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Ebeveynler bu tür sorulara verdiği yanıtlardan bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

K2: "Çocuğuma cennetin iyilerin ödüllendirileceği, ceennemin ise kötülerin ceza göreceği bir yer olduğunu söylüyorum. İyi davranışların karşılıksız kalmayacağını, kötülüklerin de bir sonucu olacağını böylece daha iyi anlıyor." K10: "Bir gün bana 'Küçük çocuklar öldüğünde ne olur?' diye sordu. Ben de ona Allah'ın küçük çocukları çok sevdiğini ve onların cennete gideceğini söyledim. Bu onu çok rahatlattı, hatta yüzü güldü." K12: 'Kötülük yaparsak Allah görür mü, cezamız ne olur?' diye merak ediyor. Biz de ona davranışların ne kadar önemli olduğunu anlatıyoruz. Mesela yalan söylediğinde, kendi iç sesini dinlemesini, vicdanına kulak vermesini öğütüyorum. Böylece hem Allah'ın her şeyi bildiğini hem de doğruyla yanlış ayırt etmeyi öğreniyor."

Ebeveynlerin aktardığına göre, özellikle yeme-içme bağlamında çocuklar helal-haram kavramını sorgulamaktadır. Bu çerçevede ebeveynlerin hem dini hem de sağlık temelli açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Bu konudaki ebeveyn ifadeleri şu şekildedir:

K2: "Sağlık açısından da açıklamalar yapıyorum. Örneğin, bazı Hollandalıların da sağlıklı bulmadıkları için domuz eti yemediğini söylüyorum. "Domuz eti neden haram?" diye sorduklarında hem dini açıdan hem de sağlık açısından açıklamalar yapıyorum. Alkol konusunda da benzer sorular geliyor. Çevrelerinde içenleri gördüklerinde, "Neden haram?" diye soruyorlar. "İnsanı sarhoş edip bilinçsiz hale getirdiği için" diyorum ve sağlık açısından da zararlı olduğunu açıklıyorum. K5: "Domuz eti konusunda çocuklarla açık bir anlaşmamız var: "Biz yemeyeceğiz." Ancak yine de çocuklar bazen "Eğer yersem ne olur?" diye soruyorlar. Arkadaşları bazen onlara domuz eti içeren yiyecekler veriyor, bu yüzden dikkatli olmaları gerektiğini anlatıyoruz. Süpermarketlerden alışveriş yaparken içindekiler kısmını mutlaka okuyoruz. Özellikle et ürünlerinde dikkatliyiz; salam, sosis gibi ürünleri bilinmeyen yerlerden almıyoruz." K3: "Ona, İslam'da domuz etinin haram olduğunu ve bizim yemediğimizi anlatıyorum. Diğer insanların farklı inanç ve alışkanlıklara sahip olabileceğini, herkesin kendi dinine göre hareket ettiğini açıklıyorum." K6: "Okulda arkadaşlarının bazı yiyecekleri tükettiğini gördüğünde "Biz neden domuz eti yemiyoruz?" diye soruyor. Ona, bunun hem İslam'da yasak olduğunu hem de sağlık açısından zararlı olabileceğini anlatıyorum. Çocuğa yönelik basit ve anlaşılır bir dille açıklamaya çalışıyorum."

Helal-haram sorgulamaları yalnızca bireysel düzeyle sınırlı kalmayıp, çocukların toplumsal gelişmelere karşı duyarlılık gösterdiği durumları da kapsamaktadır. Özellikle Filistin-Gazze bağlamında gündeme gelen boykot uygulamasına yönelik bir hassasiyet olduğu, bazı çocukların ürün tercihlerinde bilinçli davrandığı görülmektedir. Bu durum, dini değerlerle toplumsal duyarlılığın çocuklar tarafından bir arada ele alındığını ortaya koymaktadır:

K13: “Gazze olayları gibi konularda boykot ürünlerini almamaya özen gösteriyoruz. Örneğin, abisi marketten bir ürün aldığında çocuğumuz Bu boykot listesinde! diye tepki gösteriyor. Evde bu konuları konuşurken çocuklar etkileniyor.”

Çocukların, çevrelerinde neden herkesin Müslüman olmadığına yönelik sorularına ebeveynler inanç temelli ve sade açıklamalarla karşılık verdiklerini ifade etmektedir:

K1: “Hollanda’da çocukları hepsi niye müslüman değil diyorlar bazen. Bende bütün çocuklar aslında doğuştan müslüman, anne babaları sonradan çocuklarını başka dinlere yönlendiriyor diyorum.”

Erken çocukluk döneminde, din eğitiminin temelini çocukların soruları oluşturmaktadır. Çocuğun soru sorması ebeveynler ve eğitimciler için pek çok fırsat sunar.⁶³ Çocuğun dini ilgi, merak ve isteği konuların öğrenilmesinde önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Onun öğrenmeye en açık olduğu zamanı kapsayan ve dini gelişimi açısından önemli olan bu sorulara uygun yanıtlar verilmesi, din eğitiminde temel ilkelerden biridir. Çocuğun doğru bir dini tutum ve davranışa sahip olması bu yanıtlara bağlıdır.⁶⁴ Çünkü çocuğun soruları öğrenmelerinin temel alanlarından birini oluşturmaktadır.⁶⁵ Bu anlamda yetişkinler çocukların sorularına yanıt verirken aynı zamanda bir din eğitimi faaliyeti yapmış olmaktadır.

4.2.2. Ebeveynlerin Çocukların Sorularını Yanıtlama Şekli

Ebeveynlerin soruları yanıtlama şekli açısından bakıldığında, çoğunlukla çocuğun yaş ve gelişim düzeyine uygun bir dil kullandıkları, sakin ve yargılamadan yaklaştıkları, somut örnekler ve benzetmelerle açıklama yaptıkları dikkat çekmektedir. Ebeveynlerin bilgi eksikliği durumunda araştırma yapma, gerektiğinde dinî otoritelere yönlendirme, soruları hikâyeleştirerek sadeleştirme, çocuğun soru sorma davranışını destekleme gibi yöntemleri benimsedikleri de gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, bazı katılımcıların karmaşık ve soyut içerikli sorularda detaylara girmekten kaçınarak yüzeysel yanıtlar vermeyi tercih ettikleri de ifade edilmiştir. Ayrıca, bazı katılımcılar somutlaştırma, hikâyeleştirme, dini motivasyon verme, ahlak-vidan temelli açıklamalarda bulunma ve güncel olaylara dini perspektiften yorum getirme gibi stratejilere de yer vermektedir. Ayrıca, çocukların soru sorma davranışlarını teşvik ederek onların merak ve öğrenme isteğini destekleme yönünde bilinçli bir yaklaşım sergiledikleri de dikkat çekmektedir.

Bazı ebeveynler, çocuklarının sorduğu dinî sorulara yanıt verirken çocuğun yaşını, gelişim düzeyini ve kavrama kapasitesini göz önünde bulundurdıklarını ifade etmektedir. Ebeveynler, soyut dinî kavramları daha sade ve anlaşılır hâle getirerek, çocuğun yaşına uygun bir dil ve içerik kullanmaya özen gösterdiklerini belirtmişlerdir. Konuyla ilgili bazı ebeveyn ifadeleri şöyledir:

K1: “Çocuğumun sorduğu sorulara, anlayabileceği düzeyde cevap vermeye çalışıyorum. Yaşına ve kavrama seviyesine uygun bir dil kullanmaya dikkat ediyorum. Bazı konuları hemen anlaması zor olabiliyor, bu yüzden gerektiğinde daha basit örneklerle anlatıyorum veya konuyu zamanla açıklamayı tercih ediyorum.” K4: “Çocuğum dinle ilgili sorular sorduğunda, yaşına uygun bir şekilde açıklamalar yapmaya çalışıyorum.” K5: “Henüz 7 yaşında olduğu için ibadetlerle ilgili merak ettiği detayları yaşına göre anlayacağı şekilde açıklamaya çalışıyorum.”

Ebeveynlerin birçoğu, çocuklarının dinî içerikli sorularına yanıt verirken yargılayıcı ya da reddedici bir tutum sergilemekten kaçındıklarını ifade etmiştir. Ebeveynler, soru sorma davranışının bastırılmaması gerektiğini vurgulamakta; çocuklarını dikkatle dinleyerek ve destekleyici bir iletişim tarzı benimseyerek süreci olumlu bir şekilde yönetmeye çalışmaktadır. Soruların tekrarlanması ya da çocuğun verilen cevabı hemen kavrayamaması durumunda da sabırla açıklama yapmayı sürdürdüklerini belirtmişlerdir:

K5: “Çocuğumun sorduğu her soruya makul ve doğru cevaplar vermeye çalışıyorum. Başından savma bir yaklaşım sergilemeden, bilgim dahilinde en iyi şekilde açıklamaya gayret ediyorum. Soruları tekrarladığında da sabırla ve tutarlı bir şekilde yanıt vermeye devam ediyorum.” K6: “Genellikle sakince

⁶³ Kılavuz, “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”.

⁶⁴ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”.

⁶⁵ Oruç, *Okul Öncesi Dönemde*.

anlatmaya çalışıyorum. Eğer verdiğim cevap ilgilerini çekmezse veya tatmin olmazlarsa dikkati başka bir yöne kayabiliyor. Ancak ilgilerini canlı tutmak için onların anlayabileceği örnekler vererek anlatmaya devam ediyorum.”

Elde edilen veriler, birçok ebeveynin çocuklarının soru sorma davranışını doğal ve gerekli bir gelişim süreci olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Ebeveynler, bu süreci yalnızca çocuğun öğrenmesi için değil, aynı zamanda kendi dini bilgilerini gözden geçirmek ve geliştirmek açısından da faydalı bulduklarını dile getirmiştir. Bilgi eksikliği yaşandığında, “Bilmiyorum ama birlikte öğrenebiliriz” gibi teşvik edici ifadelerle çocukların öğrenme sürecine aktif olarak dahil edilmesi dikkat çekici bir strateji olarak öne çıkmaktadır: K5: “Çocukların soru sormasını önemsiyorum. Böylece hem onlar öğreniyor hem biz.” K10: “Zor sorular karşısında bunu bilmiyorum ama birlikte öğrenelim diyorum.”

Literatüre bakıldığında Zengin ve Gezer Şen çalışmasında DKAB dersinde öğretmenlerin, öğrencilerin sordukları soruları cevaplarırken somutlaştırarak, Kur’an-ı Kerim’den, diğer kaynaklardan veya günlük hayattan örnekler vererek, video ve çizgi filmler kullanarak yanıtladıklarını belirtmektedir. ⁶⁶Kullanılan bu yöntemler çocuğun gelişim düzeyine ve bireysel durumuna uygun olduğu sürece etkili yöntemlerdir.

Çocuğun Allah tasavvurunun oluşmasında ve dinî tutumunun gelişmesinde aile ve yetişkin çevresi etkili bir faktördür.⁶⁷ Çocuk çevresindeki yetişkinleri ibadet ederken gördüğünde, onların yüzündeki ciddiyet ve saygıyı fark etmekte ve kendisi de bu ibadetleri yapmak istemektedir. Çocuğun bu ibadetleri yapmasına olanak tanımak, onun deneyimleyerek öğrenmesi açısından önemlidir. Çocuk bu ibadetlerin nedenlerini sorduğunda, sahip olunan güzellik ve iyilikleri hatırlamak ve Allah’a teşekkür etmek için yapıldığını açıklamak gerekir. Çocuğun çevresinde gördüğü insanlarla Allah arasında bir benzerlik kurmaya çalışması, sonrasında bu ilgiyi kuramamanın şaşkınlığı ile sorduğu Allah ile ilgili sorularda ise “Allah insan değildir, onun bedeni yoktur.” gibi açıklamalar zihnini karıştırabilmektedir. Çocuklar bu dönemde Allah’ı ve dini kavramları yetişkinlerinki gibi anlayamazlar da, farklı duyu organlarına hitap eden ve zihinsel yeteneklerini geliştiren yaşantılar, çeşitli gelişim alanlarına olumlu katkı sağlayabilir ve onu bir inanç için hazırlayabilir. Çocuğu çevresindeki olaylarla temasa geçirmek ve bunlara karşı doğal bir ilgi uyandırmak ise, dini gelişim açısından önemli bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.⁶⁸

Her çocuk farklı bir kişiliğe sahiptir ve sorunun sorulduğu koşullar da farklıdır. Bu nedenle, tek ve kesin bir doğru cevaptan söz etmek mümkün değildir.⁶⁹ Bu durum çocuğu tanımayı, onun geçmiş yaşantısını bilmeyi ve gelişim özellikleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.⁷⁰ Bu nedenle sorunun sorulduğu koşul göz önünde bulundurularak çocuğun gelişim özelliklerine ve deneyimlerine uygun şekilde yanıtlanması önemlidir.⁷¹

Çocuğun sorularının cevapsız bırakılması veya yeterli yanıt alamaması durumunda onun öğrenme merakı ve arzusunun köreltilmesi söz konusudur. Bu durum ilerleyen yaşlarda çocuğun dini anlayışı üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir.⁷² Oruç’a göre⁷³ çocukta sorgulama dönemi başladığı andan itibaren çocuğun sorularının çarpıtılmadan ve yanlış bir şekilde yönlendirilmeden doğru ve uygun şekilde yanıtlanması gerekir. Çocuğun merakının uygun şekilde desteklenmemesi, ertelemek, yanlış cevaplar vermek veya bastırmak gibi doğru olmayan yöntemler kullanılması çocuğun ilerleyen dönemlerde dine karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine sebep olabilmektedir. Tatmin edici ve uygun cevaplar alması ise diğer gelişim alanlarına da katkı sağlamaktadır. Ayrıca çocuğun o konuyla ilgili korku ve kaygılarının dikkate alınması ve dini kavramların bu olumsuz duygularla ilişkilendirilmesinden kaçınılması gerekmektedir.⁷⁴

⁶⁶ Zengin - Gezer Şen, “4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilerin Sordukları Sorular ve Öğretmenlerin Verdikleri Cevapların İncelenmesi”.

⁶⁷ David Heller, “The Children’s God”, *Psychology Today* 19 (1985), 22-27.

⁶⁸ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990).

⁶⁹ Selçuk, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”.

⁷⁰ Kılavuz, “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”.

⁷¹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde*.

⁷² Selçuk, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”.

⁷³ Oruç, *Okul Öncesi Dönemde*.

⁷⁴ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde*.

Çocukta dine yönelik bir ilgi oluştuğunda, onu engellemek yerine soru sorma fırsatları sunmak, araştırmaya teşvik etmek, bu zihinsel sürecin devamı açısından önemlidir.⁷⁵ Nitekim erken çocukluk döneminde çocuğun doğal bir yönelim olarak merak ettiği dünyayı sorgulamasına, incelemesine ve keşfetmesine ortam hazırlamak ve bunu teşvik etmek bu dönem için en uygun yaklaşımdır.⁷⁶ Bu dönemin ilkesi, çevresindeki eşya ve doğaya karşı çocuğun ilgi ve sevgisini canlı tutmak, duygu ve gözlemlerini ifade etmesine imkan sağlamaktır. Aynı zamanda gözlem yapmak, yaşadığı dünyayı tanımak, görmek, dinlemek, dokunmak ve olaylar arasında bağ kurmak gibi alışkanlıkların bu dönemde kazanılması önemlidir. Bu dönemde önemli olan, çocuğun soru sormaya devam etmesidir. Soruların canlı tutulması, düşüncenin dumura uğratılmaması, daha sonraki sorular için açık kapı bırakılması ve bir üst gelişim basamağına geçişini kolaylaştırmak önemlidir.⁷⁷ Dinî bir atmosfer içinde ve zengin bilgilerle çocuğun teşvik edilerek soru sormaya özendirilmesi, dinî ilgiyi beraberinde getirir.⁷⁸ Selçuk’a⁷⁹ göre çocuğun sorduğu sorunun cevabı bilinmiyorsa, bunun dürüstçe söylenmesi ileride yaşanacak olumsuz dini tutumun önüne geçilmesi açısından daha uygundur.

4.3. Ebeveynlerin Çocukların Sorularını Yanıtlarken Faydalandığı Kaynaklar

Bu tema, ebeveynlerin çocuklarının dinî içerikli sorularına yanıt verirken başvurdukları bilgi kaynaklarını içermektedir. Elde edilen verilere göre ebeveynlerin büyük çoğunluğu, yalnızca kendi bilgi birikimleriyle yetinmeyip çeşitli yazılı, dijital ve kişisel kaynaklardan da destek alarak çocuklarına açıklamalar yapmaktadır. Tabloda, alt kategorilere ayrılmış biçimde ebeveynlerin hangi kaynaklardan ne ölçüde faydalandıkları, katılımcı sayısı ve ilgili kodlarla birlikte sunulmuştur.

Tablo 4: Ebeveynlerin Çocukların Sorularını Yanıtlarken Faydalandığı Kaynaklar

Kategori	Kod	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Faydalanan Kaynaklar	İnternet ve YouTube kullanımı	14	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K13, K14, K15, K16
	Kitaplardan faydalanma	14	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K13, K14, K15, K16
	Diyanet İşleri Başkanlığına ait Kaynaklar	10	K1, K4, K5, K6, K7, K10, K13, K14, K15, K16
	Aile büyüklerine danışma	8	K3, K4, K6, K7, K9, K13, K15, K16
	Din görevlisine danışma	8	K1, K3, K4, K7, K9, K10, K13, K14
	Kendi bilgisiyle açıklama yapma	10	K1, K2, K3, K5, K6, K7, K8, K10, K13, K14

Tablo 4’e göre, araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının dinî içerikli sorularına yanıt verirken başvurdukları bilgi kaynakları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ebeveynlerin bir kısmı kendi bilgi ve birikimleriyle açıklama yaptıklarını belirtirken, büyük bir kısmı farklı destekleyici kaynaklardan faydalandıklarını ifade etmiştir. Bu kaynaklar arasında en sık tercih edilenler; internet ve YouTube gibi dijital platformlar, kitaplar, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)’na ait yayınlar, aile büyükleri ve din görevlileridir. Bu durum, ebeveynlerin bilgiye erişim stratejilerinde geleneksel ve dijital kaynakları bir arada kullandıklarını ortaya koymaktadır.

Ebeveynlerden bir kısmı, çocuklarının sorularını yanıtlarken özellikle DİB’in resmî yayınlarını öncelikli bilgi kaynağı olarak benimsediklerini dile getirmiştir. DİB’in web siteleri, kitapları ve dijital içerikleri, ebeveynler tarafından hem güvenilir hem de ulaşılabilir bulunmuştur. Bu kaynaklara özellikle ibadet uygulamaları, fetvalar ve günlük hayata dair dinî detaylar konusunda başvurulmaktadır:

⁷⁵ Kılavuz, “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”.

⁷⁶ Oruç, “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”.

⁷⁷ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde*; Selçuk, “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”.

⁷⁸ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*.

⁷⁹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde*.

K5: "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaynaklarını inceliyor ve YouTube'daki bazı içerikleri izliyorum."

K14: "Teravih namazı gibi detaylarda bile internetteki resmi kaynaklara başvuruyoruz." K15: "Özellikle jelatin gibi detaylarda Diyanet'in kaynaklarına başvuruyoruz."

Ebeveynlerin çoğu, internet ve YouTube gibi dijital platformları aktif olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Bu platformlar, hızlı ve görsel destekli içeriklere ulaşma imkânı sağladığı için özellikle tercih edilmektedir. Ebeveynler, hem geleneksel kaynakların dışında kalan güncel meseleler hem de çocukların ilgisini çekecek görsel ve sade anlatımlar için bu mecralardan yararlandıklarını vurgulamıştır:

K1: "Çocuğumun merak ettiği konuları internetten, YouTube'dan araştırıyorum. Bazen ehli sünnet hocaları takip ediyorum. K3: YouTube'da Mehmet Hoca, Ayhan Hoca veya Kerem Önder gibi hocaları dinleyerek bilgi ediniyorum. K10: Güncel konularla ilgili sorular geldiğinde, Sorularla İslamiyet gibi güvenilir sitelere bakıyoruz."

Ebeveynlerin bir bölümü, çocukların sorularını yanıtlarken aile büyüklerinin bilgi ve deneyimlerinden de yararlandıklarını belirtmiştir. Dede, nine, kayınvalide veya dayı gibi yaşça büyük bireylerin, hem yaşam tecrübesi hem de geleneksel dinî bilgileri aktarma becerileri nedeniyle sürece dâhil edildikleri anlaşılmaktadır. Bu tutum, aile içinde kuşaklar arası dinî aktarımı destekleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir:

K3: "Genellikle kayınbabam ve kayınvalidem de çocuğun sorularına cevap veriyor." K4: "Bazen bilmediğimiz konularda anneannelerine sormalarını öneriyorum." K15: "Aile büyüklerinden (anne, dayı) ve internetten araştırma yapıyoruz."

Bu kaynaklara özellikle ibadet uygulamaları, fetvalar ve günlük hayata dair dinî detaylar konusunda başvurulmaktadır. Ayrıca ebeveynler aile büyüklerinin bilgi ve deneyimlerinden de yararlandıklarını belirtmiştir. Aile büyüklerinin hem yaşam tecrübesi hem de geleneksel dinî bilgileri aktarma becerileri nedeniyle sürece dâhil edildikleri anlaşılmaktadır. Çocuğun eğitiminde aile, okul, toplum ve kültür gibi sistemlerin rolünün önemi bilinmektedir.⁸⁰ Bu sistemlerin ebeveynler tarafından etkin kullanıldığı görülmektedir.

5. Sonuç

Araştırma sonucunda çocukların Allah, ölüm ve ahiret kavramları, çeşitli ibadetler ve inanç pratikleri ile diğer din mensuplarının farklı inanç ve uygulamaları hakkında sorular sordukları görülmüştür. Bu sorular, çocukların çevrelerinde gördükleri ve anlamakta zorlandıkları dinî içeriklere duydukları merakten kaynaklanmaktadır.

Çocuklar içinde yaşadıkları toplumsal çevreyle etkileşim halindedir ve bu çevredeki farklı inanç ve uygulamaların varlığını fark edip bunu merak etmektedir. Diğer din mensuplarının özellikle de Hristiyan vatandaşların çoğunlukta olduğu bir ülke olan Hollanda'daki inanç ve uygulamalardaki farklılıkları merak eden çocuklar bu meraklarını diğer dinlerin bayramları, dua ve ibadet şekilleri, yaşam tarzları ile peygamber ve kutsal kitaplara yönelik inançları konusundaki sorularla dile getirmişlerdir. Çocuklar bunları kendi ailesi içinde yaşanan dinin bakış açısına göre yorumlamaya çalışmaktadır.

Çocuklardaki farklı inanç sistemlerine ve uygulama farklılığına ilişkin bu farkındalık önemli bir bulgudur. Bu durum çocukların yalnızca kendi yakın çevresinin değil okul, komşu, arkadaş çevresi gibi farklı çevrelerdeki dini pratikleri de gözlemlediğini ve bunları anlamaya çalıştığını göstermektedir. Bu farklılık çocuklar için bir kafa karışıklığına neden olabileceği gibi aynı zamanda onun kendi inancını diğer inançlardan ayırt etmesi ve diğer inançlar arasındaki konumunu anlamasında önemli bir zenginlik olarak görülmelidir. Çoğul bir toplumda farklı dini inanç ve pratiklere yönelik merakın, çocuklarda olumlu tutum geliştirme potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Bu çoğul toplum deneyimi aynı zamanda çocuğun dinî kimliğinin inşasında da önemli bir yere sahiptir. Bunun kültürlerarası din eğitiminin aile, okul ve sosyal çevre gibi tüm etkileşim alanlarında uygulanmasıyla desteklenmesi mümkündür.

⁸⁰ Tuba Kurt, "Ekolojik Kuram Bağlamında Erken Çocukluk Döneminde Ahlak Eğitimi", *Kilis 7 December University Journal of Theology* 12/1 (30 Haziran 2025), 427-453.

Çocuklar ölümün ne olduğunu ve ahiret hayatını merak etmekte; cennet, cehennem, melek gibi soyut kavramları anlamlandırmaya çalışmaktadır. İslam’daki ahiret anlayışıyla bağlantılı olarak diğer dinlerdeki ölüm sonrası yaşama ilişkin inançları veya farklı din mensuplarının ölüm sonrası durumunu sorgulamaktadır. Ayrıca çocuklar yakın çevresinde gördüğü namaz, oruç, dua gibi bazı ibadet ve inanç pratiklerini gözlemleyerek bunları taklit etme eğilimindedir. Bu ibadetlerin anlamı, yapılma nedeni ve nasıl yapıldığına ilişkin sorular sormaktadır. Bu durum çocuğun iyi bir gözlem ve analiz yeteneğine sahip olduğunu, dini gelişimde bu yeteneklerin ihmal edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Ebeveyn yanıtlarının içeriği, çocukların soruları doğrultusunda oluşmuştur. Ebeveynler çocukların ibadetleri gözlemlemesine olanak tanımakta ve bu ibadetlerin neden yapıldığı konusunda açıklamalarda bulunmaktadır. Ebeveynlerin yanıtlarına yöntem açısından bakıldığında ise, çoğunlukla çocuğun gelişim düzeyine ve kavrama kapasitesine uygun bir dil kullandıkları, somut örnek ve benzetmelerle açıklama yaptıkları, karmaşık konuları sadeleştirerek açıkladıkları, sorulara sakin ve yargılamadan yaklaştıkları, çocuğun soru sorma davranışını destekledikleri görülmüştür. Çocukların dini içerikli soruları yanıtlanırken öncelikle sorunun sorulma nedenlerini öğrenmeye çalışmak ve çocuk neyi sormuşsa yalnızca ona cevap vermek önemlidir. Bu nedenle soruları yanıtlarken uzun ve detaylı açıklamalardan kaçınarak basit, sade ve anlaşılır ifadelerle yanıtlanması gerekmektedir.

Soru sorma davranışının bastırılmaması gerektiğine inanan ebeveynler, çocuklarını dikkatle dinleyerek ve destekleyici bir iletişim tarzı benimseyerek süreci olumlu bir şekilde yönetmeye çalışmaktadır. Ebeveynler çocuklarının soru sorma davranışını doğal ve gerekli bir gelişim süreci olarak değerlendirmektedir. Ebeveynler bu süreci yalnızca çocuğun öğrenmesi için değil, aynı zamanda kendi dini bilgilerini gözden geçirmek ve geliştirmek açısından da faydalı bulmaktadır. Ebeveynler çocukların soru sorma davranışlarını teşvik ederek onların merak ve öğrenme isteğini desteklemesi yönünde bilinçli bir yaklaşıma sahiptir.

Ebeveynlerin büyük çoğunluğu çeşitli yazılı, dijital ve kişisel kaynaklardan destek alarak çocuklarına açıklamalar yapmaktadır. Bu kaynaklar arasında en sık tercih edilenler; internet ve YouTube gibi dijital platformlar, kitaplar, DİB’e ait yayınlar, aile büyükleri ve din görevlileridir. Bu durum, ebeveynlerin bilgiye erişim stratejilerinde geleneksel ve dijital kaynakları bir arada kullandıklarını göstermektedir. DİB’in web siteleri, kitapları ve dijital içerikleri, ebeveynler tarafından güvenilir ve ulaşılabilir bulunmuştur.

Araştırmanın sonucunda çocukların dinî konulara yönelik belirgin bir merak taşıdıkları ve bu merakın, çevrelerinde gözlemledikleri dinî yaşantılar ile duydukları ve kendilerine aktarılan dinî içeriklerden kaynaklandığı görülmüştür. Bu durum, dinî gelişim sürecinde çevresel faktörlerin belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Çocuklar meraklarını çeşitli sorular üzerinden ifade ederken, ebeveynler bu soruları bilinçli bir şekilde yanıtlamakta, çocuklarını teşvik etmekte ve gerektiğinde farklı kaynaklardan destek almaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları ve sonuçlarından hareketle ilgili araştırmacı, eğitimci ve ebeveynler için şu öneriler sıralanabilir:

- Çocukların dinî sorularının içerikleri, kendi görüşlerine dayalı olarak daha derinlemesine incelenebilir.
- Çocukların dinî sorularına verilecek uygun yanıtlar üzerinde çalışarak ebeveynlere bu konuda rehberlik yapılabilir.
- Ebeveynler için çocukların dinî merakını canlı tutmaya yönelik eğitim içerikleri hazırlanabilir.
- Çocukların dinî ilgi ve merakını destekleyecek kitap, oyun, dijital içerik vb. kaynaklar oluşturulabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%0), Yazar-2 (%100)

Data Collection: Author-1 (%0), Author-2 (%100)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Kaynaklar

- Akbaba, Sırrı. "Eğitimde Motivasyon". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 343-361.
- Aral, Neriman vd. *Çocuk Gelişimi*. Ankara: Yapa Yayınları, 2000.
- Aydın Günbatar, Sevgi. "Olgu Bilim (Fenomenolojik Araştırma) Yöntemi". *Eğitimde Araştırma Yöntemleri*. ed. Haluk Özmen, Orhan Karamustafaoğlu. 293-315. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Aydın, Muhammet Şevki - Osmanoğlu, Cemil. *Kültürlerarası Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Baskı., 2021.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2. Baskı., 2006.
- Bovet, Pierre. *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*. çev. Selahattin Odabaşı. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1958.
- Cihandide, Z. Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2014.
- Clark, Harold W. "Çocukluk Dönemi Dini". çev. Neda Armaner. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981), 175-185.
- Çayır, Celal. "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 25-60.
- Dam, Hasan. "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi". *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 57-102. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 8. Basım., 2021.
- Dam, Hasan. *İlköğretim 1. Kademe (4-5) Öğrencilerinin Din Hakkında Sordukları Sorular ve Bu Sorular Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1996.
- Engel, Susan. "Children's Need to Know: Curiosity in Schools". *Harvard Educational Review* 81/4 (2011), 625-645.
- Epley, Nicholas vd. "On Seeing Human: A Three-Factor Theory of Anthropomorphism." *Psychological Review* 114/4 (2007), 864-886. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.4.864>
- Everington, Judith. "Mission Impossible: Religious Education in the 1990s". *Spiritual and Religious Education, Education, Culture and Values*. ed. Mal Leicester vd. 183-197. London: Falmer Press, 2000.
- Goldman, Ronald. *Readiness for Religion- A Basis For Developmental Religious Education*. New York: The Seabury Press, 1965.
- Harlen, Wynne. *The Teaching of Science in Primary Schools*. London: David Fulton Publisher, 1996.

- Harms, Ernest. “The Development of Religious Experience in Children”. *American Journal of Sociology* 50 (1944), 112-122.
- Heller, David. “The Children’s God”. *Psychology Today* 19 (1985), 22-27.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Baskı., 2021.
- Hökelekli, Hayati. *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: DEM Yayınları, 1. baskı., 2010.
- Hurlock, Elizabeth B. *Child Development*. New York: McGraw-Hill, 6th ed., 1978.
- Jackson, Robert. “European Institutions And The Contribution Of Studies Of Religious Diversity To Education For Democratic Citizenship”. *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. ed. Robert Jackson vd. 27-55. Muenster: Waxmann, 2007.
- Kemler-Nelson, Deborah G. vd. “When children ask, ‘What is it?’ what do they want to know about artifacts?” *Psychological Science* 15 (2004), 384-389. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.00689.x>
- Kılavuz, M. Akif. “Çocukluk Döneminde Dini Sorular”. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7/7 (1998), 236-242.
- Köse, Ali - Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Köylü, Mustafa - Oruç, Cemil. *Çocukluk Dönemi Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2017.
- Kurt, Tuba. “Ekolojik Kuram Bağlamında Erken Çocukluk Döneminde Ahlak Eğitimi”. *Kilis 7 December University Journal of Theology* 12/1 (30 Haziran 2025), 427-453. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.1650227>
- Maraşlıoğlu, Şerife Ericek. *Çocuklukta Dini Kimliğin İnşası Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 1. Baskı., 2023.
- Mehmetdoğlu, Ali Ulvi. “Tanrı Tasavvurları”. *Din Psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Oruç, Cemil. “Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 1-56. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 8. Baskı., 2021.
- Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 3. Baskı., 2021.
- Sak, Ramazan - Şahin Sak, İkbāl Tuba. “Bir Gelişim Göstergesi Olarak Çocukların Soruları”. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi* 4/3 (31 Ekim 2020), 918-943. <https://doi.org/10.24130/eccd-jecs.1967202043258>
- Schmeets, Hans - Houben, Marieke. *Religieuze Betrokkenheid in Nederland*, 2023.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Selçuk, Mualla. “Çocuk Eğitiminde Dini Motifler (Okul Öncesi Çağ)”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 4/2 (1990), 105-117.
- Skeie, Geir. “Çoğulluk Kavramı ve Din Eğitimi Açısından Anlamı”. çev. Z. Şeyma Arslan. *Çok Kültürlülük, Eğitim, Kültür ve Din Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan. 135-154. İstanbul: DEM Yayınları, 2. Baskı., 2013.
- Slaughter, Vilademir. “Young Children’s Understanding of Death”. *Australian Psychologist* 40/3 (2005), 179-186.
- Uygun, Hasibe Nur. *Çocuk ve Ergen Bireye Sahip Olan Ailelerde Karşılaşılan Dini Sorular Üzerine Bir Araştırma*. Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.
- Vergote, Antoine. “Çocuklukta Din”. çev. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (1978), 315-329.

- Wade, Shirlene - Kidd, Celeste. "The Role of Prior Knowledge and Curiosity in Learning". *Psychonomic Bulletin & Review* 26/4 (2019), 1377-1387.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Baskı., 2012.
- Zengin, Erdal - Gezer Şen, Burcu. "4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Öğrencilerin Sordukları Sorular ve Öğretmenlerin Verdikleri Cevapların İncelenmesi". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40. <https://doi.org/10.14582/DUZGEF.2021.177>
- Ziebertz, Hans-Georg. "Religious Education in a Multicultural Society". *International Journal of Education and Religion* 1/1 (24 Temmuz 2000), 178-197. <https://doi.org/10.1163/1570-0623-90000018>